

Interpretačné možnosti veže kruhového pôdorysu v centre Žiliny a jej pamiatková prezentácia

STANISLAVA REPKOVÁ

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá interpretačnými možnosťami a pamiatkovou prezentáciou nálezu veže kruhového pôdorysu typu donjon v centre Žiliny. Nález znovu otvoril diskusiu o Žilinskom hrade a jeho lokalizácii. Príspevok predkladá zhrnutie prameňov, ktoré o ňom vypovedajú, ich vzájomné prepojenia a popis spôsobu, akým je v súčasnosti táto stavba prezentovaná verejnosti.

Kľúčové slová: Žilina – hrad – donjon – pamiatková prezentácia.

Possible Interpretations of a Circular-Plan Tower in the Centre of Žilina and its Heritage Presentation

Abstract: This contribution conveys the possible interpretations and heritage presentation of the remains of a circular-plan tower of the donjon type in the centre of Žilina. The discovery has reopened the discussion about the Žilina castle and its location. The article sums up the sources containing records about the castle and their connection, and describes the manner in which the construction is presented to the public.

Key words: Žilina – castle – donjon – heritage presentation.

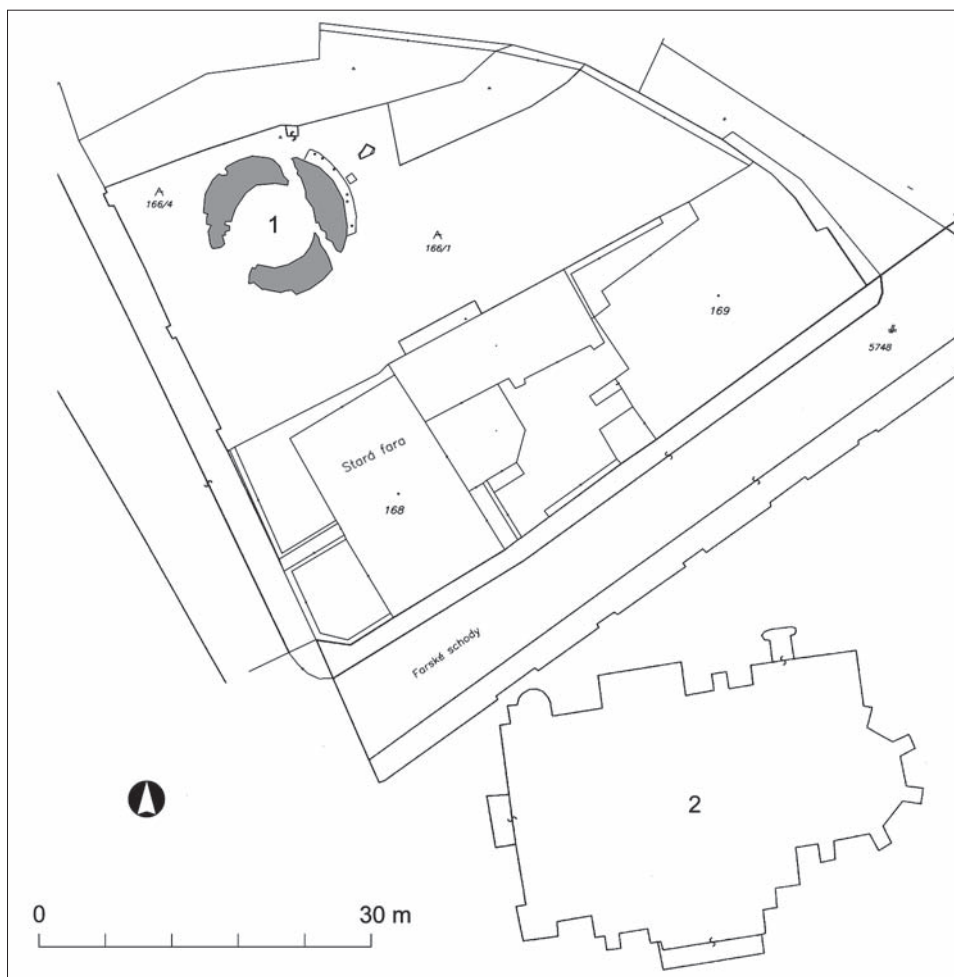
V roku 2008 sa v historickom centre Žiliny realizoval záchranný archeologický výskum, ktorý odkryl základy veže kruhového pôdorysu. Tento nález opätovne otvoril diskusiu o Žilinskom hrade a jeho lokalizácii. Realizátorom výskumu bola katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského pod vedením Doc. PhDr. Jozefa Hošša, CSc., Mgr. Tomáša Königa, PhD. a Mgr. Jany Šutekovej, PhD.

Charakteristika objektu

Zdokumentované základy veže mali vonkajší priemer 13,2 m, vnútorný priemer 7,5 m, šírku muriva 290–300 cm a ich výška sa pohybovala od 20 do 120 cm. Murivo bolo tvorené lomovým kameňom, spájané vápenitou maltou vo vrstvách mocných 10 až 20 cm. Vo všetkých zistených úrovniach bolo lícované a kamene boli ukladané do riadkov. Autori výskumu tento nález publikovali v príspevku v AVANS 2008 (Hoššo–König–Šuteková 2009). Najbližšiu analógiu možno nájsť v Budatíne, kde sa nachádza veža kruhového pôdorysu (priemer 12 m, hrúbka múrov viac ako 2,5 m), ktorej najstaršia fáza je datovaná do 13. storočia (Fiala–Izakovičová–Marsina 1965, 102). Základy takýchto stavieb museli nevyhnutne siahť do značnej hĺbky, potrebnej pre stabilitu stavby v takomto masívnom prevedení. V prípade žilinskej veže bola preto pravdepodobne zachytená len ich spodná časť. Stavba bola zapustená do sterilného ílovitého podlažia a neboli zachytené žiadne antropogénne vrstvy a nálezy priamo súvisiace s výstavbou a existenciou veže.

Autori výskumu na základe 2 objektov zahĺbených takmer po úroveň základovej špáry a situovaných v blízkosti veže predpokladajú, že na prelome 14. a 15. storočia došlo k celoplošnému znižovaniu terénu. Rovnako hlboko siahla žlabový objekt paralelný so severozápadnou časťou veže, ktorý mohol súvisieť so zabezpečením základov. Ďalší objekt (pravdepodobne žumpa) sa zachytil vo vnútri veže a datovaný je na koniec 15. až začiatok 16. storočia. Pravdepodobne vznikol až po jej zániku (Hoššo–König–Šuteková 2009, 106).

Charakter i situovanie stavby svedčia o jej obrannej funkcii a vrcholne pravdepodobná je i obytná funkcia, vzhľadom na mohutnosť základov, ktoré boli dostatočne silné pre relatívne vysokú stavbu. Veľké valcovité veže podobného charakteru sa na Slovensku vyskytujú od 12. storočia ako hlavné objekty opevnených centier a v západnej Európe od 11. storočia (Bóna–Plaček 2007, 28). Jednoznačne stotožniť túto stavbu s dlho hľadaným Žilinským hradom komplikuje najmä nedostatok písomných prameňov.

Obr. 1. Situovanie kruhovej veže v rámci historického centra Žiliny (satelitný snímok Google Earth 2007) s vyznačením farského Kostola Najsvätejšej Trojice (1), veže (2) a bývalej starej fary (3).

Abb. 1. Lage des Rundturms im historischen Zentrum von Žilina (Satellitenaufnahme Google Earth 2007) mit eingezeichneter Dreifaltigkeitskirche (1), Turm (2) und ehemaliger Pfarrei (3).

Písomné pramene o Žilinskom hrade

Väčšina správ, ktoré sa nám o Žilinskom hrade zachovali, sú len stručnými zmienkami a pochádzajú z rozpätia 107 rokov. Podľa názoru prof. Richarda Marsinu to možno odôvodniť tým, že hrad nebol významný, a preto sa neuvádza ani v mnohých privilégiách pre Žilinu. Žilina, patriaca kráľovi, dokonca odvádzala ročné poplatky kráľovskému kastelánovi na Lietave (Marsina 1963, 25). Týchto zmienok je spolu deväť a sú publikované v zborníku Mesto Žilina v rokoch 1208–2008 (Marsina 2009).

Prvá zmienka o Žilinskom hrade pochádza z roku 1350 z listiny krajinského sudcu Alexandra, ktorou udelil dedičné richtárstvo v Konsensej. Uvádza sa v nej, že Konská leží na území (v obvode) hradu Žilina (Marsina 2009, 8).

V roku 1384 župani Mikuláš a Štefan, spravujúci Žilinskú župu, udeľujú na príkaz kráľovnej Márie Petrovi, Ladislavovi a Jánovi, synom Jána z Nededze, opustený les Vadičov, pretože bránili hrad Žilinu proti nepriateľom kráľovnej (Marsina 2009, 9).

V roku 1397 uhorský kráľ Žigmund udeľuje za verné služby kališskému palatínovi Sudivojovi medzi iným aj hrad Strečno s mestom Žilina a starým hradom popri ňom sa

nachádzajúcim. O rok neskôr bol Sudivoj poverený opravou hradov Lietava, Hričov, (Považská) Bystrica a starého hradu v Žiline (Marsina 2009, 9). Na konci 14. storočia bol teda Žilinský hrad označovaný už ako „starý“, čo mohlo byť výsledkom nielen pokročilého veku stavby a jeho spustnutia, ale i poškodení následkom konfliktu spomínanom v roku 1384.

V roku 1454 sa kráľovský hrad Žilina (Solna) spomína v listine Jána Hunyadiho, podľa ktorej má Pankrác vrátiť kráľovi okupované hrady, medzi inými aj hrad Žilinu, ktorý v tomto období ešte musel byť v dostatočne dobrom stave na to, aby mohol plniť vojensko-obrannú funkciu. Posledná zmienka podchádza z roku 1457 a týka sa Ladislava Hunyadyho, ktorý ako trenčiansky župan nariadil kastelánom hradov v Trenčíne, Ilave a Žiline, aby nerušili Žilinčanov v ich výsadách, ktorými sú oslobodení od platenia mýta (Marsina 1975, 37). Žilinský hrad má teda v tomto období ešte svojho kastelána.

Datovanie hradu

Vzhľadom na to, že už na konci 14. storočia sa hrad označoval ako „starý“, jeho vznik mohol súvisieť s viacerými udalosťami v 12. a 13. storočí. Faktory, ktoré pravdepodobne mali vplyv na jeho vznik, sú: intenzívna stavebná činnosť na hraničných zariadeniach Uhorského kráľovstva za vlády Bela III. koncom 12. storočia, prípadne obavy súvisiace s Tatarským vpádom v roku 1242, ktorý podnietil výstavbu viacerých kamenných opevnení. Podľa názoru prof. Marsinu predmetnú stavbu mohol dať postaviť ešte Matúš Čák okolo roku 1302.

Z historického hľadiska sa za najpravdepodobnejšie obdobie vzniku hradu pokladá polovica 13. storočia, keď Belo IV. stanovil novými držiteľmi Žiliny predkov Balašovcov, ktorí si tu azda vtedy začali budovať svoje panské sídlo (Marsina 2009, 8). V roku 1270 bola staršia žilinská osada (ležiaca bližšie k rieke Rajčanke) vypálená a ako preventívne opatrenie mohli začať stavať obrannú vežu, prípadne hrad (Marsina 1975, 37).

Zánik hradu môžeme na základe písomných prameňov datovať po roku 1457. Hrad sa mohol stať obeťou požiaru z roku 1521, kedy bolo v Žiline zničených veľa stavebných pamiatok. V rokoch 1540–1548 mesto dobyli a vypálili Ján a Rafael Podmanickovci. Táto veža už pravdepodobne nebola dostatočne funkčná na to, aby jej dali prednosť pred kostolom, ktorý si pre tento účel opevnili (Mellner 2010, 42). Časť tohto opevnenia bola zachytená Mgr. J. Moravčíkom pri farskom kostole (Moravčík 2009, 20).

Interpretačné možnosti veže kruhového pôdorysu z centra Žiliny

Predmetnú stavbu možno na základe kruhového pôdorysu veže s najväčšou pravdepodobnosťou označiť za valcovitú napriek tomu, že nám nie je známa podoba pôvodnej nadzemnej konštrukcie. Presnejšie typové zaradenie možno špecifikovať ako donjon. Analógie k nej nachádzame na území celého Slovenska a v širšom geografickom ponímaní i v celej Európe. Okrem spomínanej centrálnej veže hradu Budatín, od ktorého je vzdušnou čiarou vzdialená približne 1,3 km, ďalšie valcovité veže podobného charakteru a datovania sú známe napríklad z Horných Lefantoviec, Pezinku, z hradov Korlátka, Hradová, Purušfan, Slanec, Sokol a z Obišovského, Tibavského a Spišského hradu (Plaček, Bóna 2007).

Za najdôležitejší argument, ktorý umožňuje spájať predmetnú vežu s Žilinským hradom, je pravdepodobne charakter zachytenej stavby – donjonu. Zaradenie stavby k tomuto typu veží zároveň rámcovo datuje jej vznik do 12. až 13. storočia a definuje jej hlavnú funkciu ako obytnú. Ako však už bolo spomenuté, jej strategické umiestnenie pri vstupe do mestského jadra nasvedčuje, že okrem obytnej, mala i dôležitú obranno-vojenskú funkciu. Okrajovo sa problematike obytných veží a prehľadu bádania v európskom priestore venuje štúdia Františka Gabriela (Gabriel 2008, 34–36).

Plošné znížovanie terénu v 14. až 15. storočí mohlo súvisieť s opravou hradu, ktorou bol Žigmundom Luxemburským poverený palatín Sudivoj na konci 14. storočia. Existencia hradu je písomnými prameňmi doložená ešte v roku 1457. Nie je vylúčené, že v blízkosti veže existovali ďalšie, plytšie zahĺbené stavby patriace k hradu, no ich existenciu archeologický výskum v roku 2008 už nemohol zachytiť, vzhľadom na časté úpravy terénu a stavebný

Obr. 2. Skúmaná plocha – pohľad zo západnej strany. Foto M. Furman.

Abb. 2. Untersuchte Fläche – Blick von der Westseite. Foto M. Furman.

Obr. 3. Zachytené murivo kruhovej veže – pohľad z východnej strany. Foto M. Furman.

Abb. 3. Entdecktes Mauerwerk des Rundturms – Blick von der Ostseite. Foto M. Furman.

ruh v historickom jadre Žiliny. Existencia ďalších takýchto stavieb však nemusela byť nutná.

Odkrytie základov veže v blízkosti zachytenej priekopy a valu bez bližších informácií o ďalších súvisiacich štruktúrach viedlo k presvedčeniu časti vedeckej obce, že ide len o súčasť opevnenia mesta a nie je korektné ju stotožňovať so stavbou, ktorá sa v archívnych prameňoch označuje ako Žilinský hrad. Datovanie hradu len na základe charakteru muriva a analógií spolu s absenciou chronologicky relevantných nálezov zabraňujú jednoznačnej interpretácii uvedenej stavby. K opevneniu mesta Žilina sa vzťahuje niekoľko zmienok, z ktorých najdôležitejšie sú listiny privilegiálneho charakteru od uhorských kráľov Žigmunda a Mateja I. V roku 1405 Žigmund vydáva osobitnú listinu, ktorá okrem iného obsahuje nariadenie opevniť svoje mesto Žilinu: „*Aby mesto Žilina bolo obohnané zvyčajnými hradbami a ďalšími vhodnými či potrebnými opevneniami v meste a na jeho obvode. Pomáhať mali pri jeho budovaní samotní obyvatelia Žiliny, ale aj celá obec zo Strečna, Starého hradu a Hričova, ktorí mali poskytnúť potrebné povozy na vlastné náklady a tak spoločne a nepretržite pomáhať.*“ (Marsina 2008, 57).

V roku 1438 uhorský kráľ Albrecht potvrdil privilegiálnu listinu Žigmunda. Učinil tak prvou kráľovskou listinou, v ktorej sa pre Žilinu nepoužíva označenie „civitas“, ale „oppidum“, čo vo vtedajšej právnej terminológii znamenalo (neopevnené) mesto druhej právnej kategórie (Marsina 2005, 579). Matej I. prikázal Žilinčanom (tak ako predtým kráľ Žigmund) v roku 1475, aby pokračovali vo výstavbe opevnenia svojho mesta. Aby im umožnil používať na to viac prostriedkov, oslobodil ich na tri roky od platenia mimoriadnych daní (Marsina 2008, 30).

Viacere záchranné archeologické výskumy v historickom centre Žiliny zachytili mestskú priekopu, z ktorej najstaršie nálezy bolo možné datovať do 14. storočia (Moravčík 1980, 40; Hoško–Kováčik–Veselá–Schön 2006). Nie je však vylúčené, že opevnenie mala Žilina už skôr. Časť priekopy bola zachytená pri stavbe podzemných garáží na Hurbanovej ulici v roku 2008 v bezprostrednej blízkosti veže (Hoško–Kováčik 2005). Pravdepodobne absencia hradieb viedla k tomu, že v spomínaných privilegiálnych listinách sa opakovane nariaďuje mesto opevniť. Archívne ani archeologické pramene však doteraz existenciu murovaného opevnenia mesta nedokázali.

Za jeden z argumentov, ktorý sa uvádza proti interpretácii veže ako Žilinského hradu, možno považovať časť zmienky z roku 1397, kde sa hovorí o poškodenom hrade „*popri ňom*“ alebo „*neďaleko*“ mesta, nie však „*v ňom*“ sa nachádzajúcim (Marsina 2009, 9; Moravčík 2009, 19). V tomto prípade však bol hrad istým spôsobom od jadra mesta dispozične oddelený, čo vidno i na zachovanej parcelácii, kde je areál „hradu“ a farského kostola vyčlenený z inak pravidelnej zástavby mesta. Chýbajúci opevňujúci prvok samotného areálu hradu, pokiaľ bol na mieste dnešného obchodného centra Mirage, mohol byť zničený úpravami terénu a intenzívnymi stavebnými prácami (inžinierske siete) v priestore ulice Horný val. Ďalšou možnosťou je, že zachytenú vežu začali stavať ako súčasť opevnenia, ktoré sa nezrealizovalo

Obr. 4. Prezentácia základov kruhovej veže – pohľad z 0. podlažia.

Abb. 4. Präsentation der Fundamente des Rundturms – Blick vom Erdgeschoss.

Obr. 5. Prezentácia základov kruhovej veže – pohľad z úrovne -1. podlažia.

Abb. 5. Präsentation der Fundamente des Rundturms – Blick vom 1. Stockwerk.

Obr. 6. Detail prezentovaného muriva v obchodnom centre Mirage.

Abb. 6. Detail des im Einkaufszentrum Mirage präsentierten Mauerwerks.

a rovnako nemusela byť dokončená ani samotná veža. Táto teória však v súčasnosti už nie je archeologicky preukázateľná.

Prezentácia základov veže kruhového pôdorysu v obchodnom centre Mirage

Odborná archeologická komisia v júli 2008 po odkrytí veže rozhodla, že základy veže môžu byť rozobraté. Jej rozobratiu mala predchádzať podrobná fotogrametria, odobratie vzoriek malty a dokončenie petrografického výskumu. Investor mal zabezpečiť úschovu materiálu do dočasného depozitu a miesto uloženia oznámiť KPÚ Žilina. Pod dozorom vedúceho archeologického výskumu alebo jeho poverenej osoby sa malo dohliadať pri rozobieraní veže.

Základy veže mali byť následne sprístupnené verejnosti vo forme rekonštrukcie. Staviteľ ju však realizoval bez prítomnosti archeologického dohľadu a len s letným prihliadaním na pôvodný charakter a situovanie muriva. Výsledná náznaková rekonštrukcia, ktorá pozostávala z muriva vysokého 30–40 cm na úrovni –1. poschodia obchodného centra Mirage, tak zodpovedá pôvodnému vzhľadu muriva len čiastočne. Oproti pôvodnej stavbe, ktorá mala byť prezentovaná, sa okrem výšky muriva zmenil pôdorys (výrazný výsek v západnej časti kvôli vstupu do výťahu), pôvodné situovanie nálezu a charakter samotného muriva (menšie kamene, výrazne svetlejšia malta). Ide preto skôr o náznakovú rekonštrukciu, ktorá musela svojou formou ustúpiť projektu výstavby obchodného centra. Avšak ani tento pojem plne nevystihuje architektonický prvok, ktorý vznikol pri pokuse o rekonštrukciu žilinskej veže. Aj náznaková rekonštrukcia má totiž za úlohu obnoviť pôvodný charakter historickej architektúry, respektíve vyjadriť jeho pôvodný výraz, čo sa v tomto prípade nepodarilo.

V informačnom texte, ktorý je súčasťou jej prezentácie v obchodnom centre, je uvedené, že spomínaná veža bola postavená v 15. storočí a súvisí s realizáciou opevnenia nariadeného v spomínaných privilegiálnych listinách. Možnosť, že by stavba mohla byť datovaná do skoršieho obdobia a byť stotožnená s dlho hľadaným Žilinským hradom, spomenutá nie je. Presné znenie nápisu vygravírovaného v sklenenej stene výťahu, ktorý je situovaný uprostred rekonštrukcie, je:

„Na tomto mieste stála pôvodná mestská veža ako súčasť mestského opevnenia – valov. Bola vybudovaná, pravdepodobne, v rokoch 1450–1474. Valcová veža mala kamenné základy široké 3 m, jej vnútorný priemer bol 8 m. Základy veže boli objavené archeologickým výskumom v roku 2008. Rekonštrukcia veže do súčasnej podoby bola urobená v roku 2010, aby súčasníkom i budúcim generáciám pripomínala bohatú históriu mesta Žiliny.“

V 15. storočí výstavba takýchto mohutných veží kruhového pôdorysu nebola bežná (najmä nie ako súčasť nemurovaného opevnenia) a pravdepodobnosť, že by sa obyvatelia Žiliny rozhodli postaviť si takúto vežu namiesto výstavby hradieb, ktoré im chýbali, je relatívne nízka. Názor, že ide o vežu súvisiacu s obranou mesta, nevylučuje prípadné stotožnenie so stavbou v písomných prameňoch, označovanou ako Žilinský hrad. Túto teóriu však za súčasného stavu bádania nie je možné jednoznačne potvrdiť.

Pokiaľ archívne, historické a archeologické bádanie nevniesie nové svetlo do tejto problematiky, za najpravdepodobnejšiu lokalizáciu dlho hľadaného Žilinského hradu možno považovať nenápadnú rekonštrukciu v obchodnom centre, zasadenom do historického centra Žiliny.

Pokiaľ nieje uvedené inak, vyobrazenia sú dielom autorky textu.

Pramene a literatúra

- BÓNA, M.–PLAČEK, M., 2007: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava.
FIALA, A.–IZAKOVIČOVÁ, M.–MARSINA, R., 1965: Budatín, Vlastivedný časopis XIV, 99–105.
GABRIEL, F., 2008: Vztah stavby „věž“ k typu „skalní hrad“ v severních Čechách, CB 11, 31–52.
HOŠŠO, J.–KÖNIG, T.–ŠUTEKOVÁ, J., 2009: Archeologický výskum na stavbe podzemné záchytné parokovisko, Hurbanova ulica, Žilina, AVANS 2008, 105–108, 314. Nitra.

- HOŠŠO, J.–KOVÁČIK, P.–VESELÁ, P.–SCHÖN, M., 2006: Výskumná dokumentácia „Podzemné záchytné parkovisko Žilina, Hurbanova ul.“, 2. etapa záchraného archeologického výskumu. Brno.
- MARSINA, R., 1963: Vznik a počiatky mesta Žiliny. In: Žilina v minulosti a dnes, 17–53. Banská Bystrica.
- 1975: Žilina za vrcholného a neskorého feudalizmu. In: Žilina – dejiny a prítomnosť, 35–56. Martin.
- 2005: Žilina. In: Encyklopédia miest a obcí Slovenska, 577–588. Lučenec.
- 2008: História Žiliny 9. Žilina v listinách 1208–1438. Žilina.
- 2009: K stredovekým dejinám Žiliny. In: Mrva, M.–Štanský, P., Mesto Žilina v rokoch 1208–2008, 5–12. Žilina.
- MELLNER, D., 2010: Žilinský hrad – stratený v čase a priestore. Informácie – architektúra, interiér, Design 4/2010, 42–44.
- MORAVČÍK, J., 1980: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971–1975, Vlastivný zborník Považia XIV, 15–63.
- 2009: Podiel archeológie na osvetlení najstarších začiatkov Žiliny. In: Mrva, M.–Štanský, P., Mesto Žilina v rokoch 1208–2008, 13–24. Žilina.

Zusammenfassung

Interpretationsmöglichkeiten des Turms mit runden Fundamenten im Zentrum von Žilina und seine Präsentation als Denkmal

Im Jahr 2008 wurde im historischen Zentrum von Žilina eine archäologische Rettungsgrabung durchgeführt, bei welcher die Fundamente eines Turms mit rundem Grundriss freigelegt wurden, was die Diskussion um die Žilinaer Burg und ihre Lokalisierung erneut entfachte.

Das wichtigste Argument, mit dem der betreffende Turm mit der Žilinaer Burg in Verbindung gebracht werden kann, ist der Donjon-Charakter des entdeckten Baus. Im Hinblick auf fehlende Funde, die eine nähere zeitliche Einordnung des Turms ermöglichen würden, lässt sich seine Entstehung nur grob (anhand von Analogien) in den Zeitraum vom 12. bis 13. Jahrhundert datieren, was mit der Datierung der Entstehung der Žilinaer Burg übereinstimmen würde, die im Jahr 1350 erstmals in den schriftlichen Quellen Erwähnung findet. Bereits 1398 erhält sie das Attribut „alt“ und Palatin Sudivoj war mit ihrer Renovierung beauftragt.

Im Hinblick auf die nur wenigen schriftlichen Nachrichten und auf die intensive Bautätigkeit im gesamten historischen Zentrum von Žilina, durch welche sich die Datierung des entdeckten Baus komplizierter gestaltete, ist es nicht möglich, ihn eindeutig mit der lange gesuchten Žilinaer Burg zu identifizieren. Mehrere Forscher tendieren deshalb auch zu der Möglichkeit, der Turm wäre lediglich Bestandteil der Befestigung des mittelalterlichen Žilina gewesen, dessen steinerne Phase bislang nicht belegt war. Diese Interpretation ist zugleich Bestandteil der andeutungsweise rekonstruierten, im Einkaufszentrum Mirage entdeckten Fundamente, deren Respekt im Hinblick auf ursprüngliche Lage, Abmessungen und Charakter sehr umstritten ist.

Soweit nicht anders vermerkt, stammen alle Abbildungen von der Verfasserin.

Mgr. Stanislava **Repková**, Krajský pamiatkový úrad Žilina, Mariánské námestie, SK 010 01 Žilina, stanislava.repkova@gmail.com